

Otthonunk: a Föld

CSINGIZ AJTMATOV: AZ ÉVSZÁZADNÁL HOSSZABB EZ A NAP

Nem adhatok, csak Egészet
(Goethe)

Ajtmatov regénye — összemérhetetlen alkotás.

A goethei kategóriát alkalmazva: „inkommenzurabilis” mű, mely egy öntörvényű, teljessé érlelt művészi világkép fedezetében, hasonlíthatatlanul eredeti összefüggések rendszerében vet számot az egyetemes emberi létezés legátfogóbb erkölcsi kérdéseivel — a prehisztorikus, a mítoszok őrizte és a történelemmé avatott múlt örökségével, zaklatott jelenünk legsúlyosabb dilemmáival, a holnap elképzelhető távlataival, méltó megmaradásunk esélyeivel. *Az évszázadnál hosszabb ez a nap* — számunkra *e* címváltozat az igazán kifejező (könyv alakban: *Hó-viharos kitérőállomás*), hiszen a legendák, metaforikus utalások, lírai betétek sora, a fantasztikum közvetítésével a regény feszesre komponált cselekménye valóban bejárja az emberi nem ellentmondásos, tragikus megrázkódtatásokkal terhelt fejlődésének csaknem egészét, az őrzendő humanus vívmányokat a rossz meg-megújuló alakváltozataival szembevetve. Ajtmatov annak tudatában emeli konkrét ügygé, mindannyiunk problémájává az emberiség — valamennyi kivívott érték — sorsát, hogy immár a totális pusztulás, a kataklizma is valószínűsítetté vált. A regény a legösszetettebb antinómiákat, a legárnyaltabb közelítést igénylő folyamatokat ábrázolja, az igazi remekművekre — és csak rájuk — jellemző természetességgel, rendkívüli organikussággal, határozottan felmutatott, híven vezérlő eszmények tükrében. A szovjet-kirgiz író műve — valamennyi kimagasló alkotáshoz hasonlóan — szinte kimeríthetetlen gazdagságú saját világot teremt, melyben kivétel nélkül minden mozzanat, még a legapróbb is szorosan összefügg az egészszel, melyben nincs semmi fölösleges. Szilárd architektonikájában a különböző szálak, motívumok kölcsönösen értelmezik egymást, minden részlet túlmutat tehát önmagán, s a rendszer teljességén belül szerzi meg végső jelentését. Így e regény olvastán — bocsássuk még ezt előre — ugyanaz játszódik le bennünk, mint Edigej, a sokoldalúan megjelenített főhős lelkében az ősi énekek hallgatásakor: „egyszerre kitérult előtte a világ valamennyi ajtaja — az öröme, a szomorúság, a töprengés, a zavaros vágyak és a kétségeké...” S megértjük, magunk is átéljük a dalok hatásaként föltámadó igényét: „megvédeni, elkeríteni minden veszedelem ellen mindazt, ami drága neki, az egész világot, amelyet elképzelt, hogy senkinek és semminek ne legyen rossz”.

Az évszázadnál hosszabb ez a nap — noha az író eddigi pályáján egyedülállóan sokjelentésű alkotás, alighanem csúcsponti mű — korántsem előzmények nélküli, hiszen számos motívuma, eszménye, karakteres poétikai sajátossága már a korábbi kisregények, elbeszélések vonulatában kikristályosodott, maradandó érvényt szerzett. A *Dzsamila szerelme*, *A versenyítő halála*, a *Fehér hajó* vagy a *Tengerparton futó tarka kutya* — az elevenen gyarapodó oeuvre szerintünk legfontosabb fejezetei — az ősi szokásokhoz, az ember nembeli öntudatát erősítő hagyománykincshez, a benne foglaltatott erkölcsi normákhoz való hűség és a társadalmi haladás iránti fogékonyság összhangjának követelményét emelték eszmei középpontjukba. Az új regény maradéktalanul vállalja, folytatja ezt a tartalmas örökséget, a múlt — az emlékezet — megtartó erejének védelme itt is hangsúlyos szerepet kap, de immár az emberiség ügyének elidegeníthetetlen részévé, egy jóval tágasabb és komplexebb értékrend összetevőjévé avatva. Ahhoz tehát, hogy *Az évszázadnál hosszabb ez a nap* létrejöhessen, Ajtmatovnak — a folytonosság őrzése mellett — szemléletét és poétikai eszköztárát egyként meg kellett újítania. Csak így alakíthatta-fejezhette ki azt az autonóm vonásokkal dúsitott művészi elkötelezettségtípust,

mely a jelenbeli konkrét emberiséget magasítja elsődlegesen orientáló fogalmává. S ennek hi-telessége, értékvédő küldetése — elemi szükségletté válása — aligha vitatható, hiszen az atom-háború fantomja ma már az egész földet fenyegeti. Valamennyi lakóját — válogatás nélkül.

A regény poétikai sajátosságainak, az eszmeiség alaprétegeit közvetítő kompozicionális szervezőelveinek sorában az elbeszélői nézőpont kettőssége nyer kitüntetett jelentőséget. Az író egyrészt — és mindenekelőtt — Edigej, a mindennapi tisztesség e reprezentatív képviselő-jének szemével láttatja a világot. Másrészt: a földön kívüli civilizációt felfedező szovjet—amerikai űrhajóspár különös, jelképies tartalmú perspektívájából. A végtelennek tű-nő kazah sztyepp parányi településén, a Förfeteges-Boranli nevű kitérőállomáson élő vasutas és a kozmonauták élményeit, konfliktusait, sorsbeli meghatározottságait — konkrét és meta-forikus értelemben egyaránt — fényévnyi távolságok választják el. Látszólag nincs közöttük összefüggés, hiszen Edigej számára hangsúlyozottan a néhány lakost számláló Boranli és köz-vetlen környéke jelenti a világot, rövid utazásai mindig rendkívüli események. Magatartását, szemléletét főképp a régi legendák, szokások, a személyes élet tanulságai és barátja — Kazan-gap — bölcs tanácsai, szigorú elvei formálják, irányítják. A lehető legkorszerűbb tudományos ismeretek, technikai eszközök birtokában levő űrhajósok pedig az egész földet átfoghatják egyetlen pillantásukkal, az ő viszonyítási alapjuk — páratlan etalonjuk — egy idegen, a mienknél jóval „humánusabb” civilizáció. Kivételes helyzetük olyan nembeli tudat kialakítá-sára készíti őket, melyben magától értetődő természetességgel tárulhatnak föl az emberiség legegységesebb ellentmondásai és alternatívái. Miféle kapcsolat lenne tehát az idős pályamunkás és az Erdő Öle nevű bolygó különösségéről tudósító asztronauták gondolatai, törek-vései között?

... Ajtmátov azonban épp azt sugalmazza, hogy e két nézőpont — végső emberi tartalmait tekintve — valójában *egy és ugyanaz*. Mert mindkettő — noha más-más dimenzióban — az emberség, az egyetemes értékek védelmét emeli ki, mindkettőt a jövőért való felelősségteljes aggodás határozza meg. E lényegbevágó azonosságra finoman árnyalt párhuzamok sora fi-gyelmeztet. A távoli űrállomás lakói úgy érzik, hogy „a földön élő valamennyi ember növérünk, fivérünk, akik nélkül magunkat sem bírjuk elképzelni...” De a messzi múltban keletke-zett legendák, énekek — miképp erre korábban már utaltunk — Edigej lelkében is hasonló él-ményt ébresztenek. Vagyis: itt a földön, a kazah sztyepp világtól elzárt vidékén sem elérhetet-len az emberség ügyében való érdekelttség, a planetáris összetartozás tudata, a kataritikus pil-lanatok itt sem intenek másra, mint a humánus vívmányok őrzésére, cselekvő képviselőitükre. E tekintetben semmi különbség sincs Edigej és a két kozmonauta között: valamennyien a schilleri *Örömóda* hangvételt idéző emelkedettséggel élik át, tudatosítják önnön nembelisé-güket. Vagy: a kazah vasutas — a maga módján, saját tapasztalatai tükrében — az űrhajósok meggyőződésével egyezően a gyanakvást, a mással szembeni partikuláris érdekű bizalmatlan-ságot, a múltbeli örökség elveszejtésére való hajlamot, a feledékenységet itéli az ember legve-szedelmesebb sajátosságának. Azt, hogy nem tanult kellően saját történelméből, s ezáltal ké-pessé válik a hajdani szörnyűségek újratrémelésére. Az Erdő Öle kegyetlenséget, vérontást nem ismerő népével szembesített űrhajósok — értünk, a mi jövőnkért aggodva — azon vi-vődnak: „mi történik, ha az emberség a földön abban a tragikus eltévelyedésben leledzik, ar-ról győzi meg magát, hogy a történelem nem más, mint a háborúk története? És ha a fejlődés-nek ez az útja kezdettől fogva téves volt, zsákutca volt? És ha így van, lesz-e ideje az emberi-ségnek bátran beismerni ezt, és kikerülni a teljes világösszeomlást?” — Edigej, gyötrelmes ku-darcok nyomán, hasonló kételyeket, kérdéseket fogalmaz meg, azon tépelődik, hogy a tisztés-ség kivészhet-e végérvényesen az emberekből. Őt is hatalmába keríti a nyomasztó szkepszis: fejlődésünk — talán — nem egyéb végzetes „eltévelyedésnél”...

S végül a cselekmény záróakkordjaiban immár közvetlenül összefonódik e két nézőpont és a nekik megfeleltethető két eseményszál: a kazah sztyeppről (és a nevadai sivatag vidékéről) hadászati rakéták sokasága emelkedik a magasba, melyek — abroncsként fogva körül a földet — örökre elszakítják világunktól az űrhajósokat, mert felfedeztük (s az Erdő Öle békés la-

kóinak kapcsolatteremtési kísérlete) a jelenbeli politikai konstelláció szempontjából veszélyesnek minősítették. Ugyanakkor a szovjet kilövőállomás rigorózus biztonsági, titokvédelmi követelményei megakadályozzák Edigejt abban, hogy méltóképp — az ősi rítusok szellemében — temethesse el egyetlen barátját, Kazangapot. Mert az intenzíven terjeszkedő rakétabázis tervezői, irányítói a mítoszok övezte régi temetőt zárt körzette nyilvánították, s hamarosan végképp fel akarják számolni: szemléletükben a néhány sírhantnak — a kilövőállomás érdekeihez mérve — nincs semmiféle jelentősége. Edigej számára azonban — Ajtmatov meggyőződésével teljes összhangban — ez a hely messzemenően több önmagánál: a megtartó erejű hagyományokhoz, a múlt értékeihez — egyáltalán: az emberiséghez — való hűség természetes szimbóluma. Az illően megadott végtisztesség pedig mindenekelőtt az élet reverenciáját fejezi ki, az egyén méltóságát tükrözi: az elhunytakét és a hátramaradottakét egyaránt. De a katonák elzavarják, értetlenségükkel, rideg közönyükkel mélyen megalázzák a tiszta szándékú Edigejt. Ekkor tör rá a kétségbeesés, úgy érzi, „kizököknt az idő”, talán jóvátehetetlenül felborult a világ erkölcsi rendje. S e kínzó állapotában ő sem kevésbé magános, mint az űrhajósok — a kozmosz végtelenjében. Edigej és a két kozmonauta, noha fogalmuk sincs egymás létezéséről, szinte sorstársakká válnak.

Az az erő tehát, mely radikálisan megsemmisítette a jövő humánus ígéreteinek egyikét, az éltető múltbeli örökséget sem kíméli. S a mű gondolatrendszerében ez az összefüggés nyilvánvalóan szükségszerű: az emberibb holnapnak nincs más alternatívája a tegnap értékeivel való folytonosság tudatos vállalásánál. A méltó jövőendő elképzelhetetlen az öntudatot tápláló emlékezet nélkül. Ha a történelmi léptékű memória kivész az emberiségből, ha semmi sem köti múltjához — s ezáltal: a saját világához, önnön lényegéhez —, ha a távlataitól megfosztott pillanatnyiságot növeli kizárólagos mértékévé, akkor hajlamosabbá válik negatív lehetőségeinek választására. — S megfordítva: a múlt hív őrzésének legfontosabb küldetése jelenünk és jövőnk pozitív esélyeinek szolgálatában rejlik. Abban, hogy felelősségünkre int. A tegnap emlékei, ha megfosztják őket e pótolhatatlan missziójuktól, holt rekvizitumok csupán. Végül: az ember — szemben a „csak a szépre emlékezem” nyárspolgári elvével — a rosszat sem feledheti, épp elkerülésük végett. Ebben az értelemben pedig a múlt bűneinek, gyarlóságainak, történelmi tragédiáinak mementója is — Keresztury Dezső szavaival — „jóra parancs”.

Ajtmatov regényében a fantasztikum hangsúlyos övezete — miként az eddigiek sejtették — nem a jobbára belletrisztikus szintű „science fiction” szemléletét, alapvető műfaji sajátosságait képviseli. Az igazi sci-fi ugyanis — karakteradó eszmei meghatározottságaként — mindig abszolutizálja, önnön valóságos érvényességi körén túlfuttatja a tudomány és technika jelentőségét, emberalakító lehetőségeit, s e lényegi vonása szempontjából már csak másodlagos értékítéleteinek előjele: ezen esélyek felhőtlen igenlése vagy zordon elutasítása. Folyvást megmarad tehát a pusztá futurológiai érdekesség szférájában. (Ebből fakadóan: amennyiben egy fantasztikumra épített mű ennél többet vállal, annyiban meg is haladja a sci-fi eredendő szféráját.) Mindezzel szemben Ajtmatov regénye azt tanúsítja, hogy a technika *önmagában* — a kulcsfontosságú emberi tartalmak aspektusából szemlélve — semleges minőségű, nem több elvont eséllynél, mely beváltásának módjától, a hozzá fűződő viszony konkrét természetétől függően negatív és pozitív *egyaránt* lehet. A mű cselekményét idézve: az emberi értékek gazdagodását szolgálná, amikor a fejlett idegen civilizációval való kapcsolatra nyújt reményt. De negatív a szerepe, amikor a föld hermetikus elszigetelésére alkalmazzák. Az előszóban Ajtmatov utal a szorongató tényre: az emberiség megteremtette önnön totális elpusztításának technikai előfeltételeit. De tudásának, fejlett eszközeinek birtokában egy értékekben gazdag jövő elérésére is van esélye. A mű cselekményének és eszmeiségének szerkezetében — a valósággal összhangban — nem a technika a lényeges, hanem a vele tevékenykedő, céljait általa megvalósító ember erkölcsisége, „planetáris tudatának” konkrét szintje. S az ilyen, vagyis a jelenünk antropomorf lényegét, az emberiség legégetőbb konfliktusait ábrázoló és kifejező fantasztikum minőségileg más, mint a sci-fi-művek áradatában uralkodó technikaközpontú utópiák.

Ez utóbbiak mindig azt a kérdést teszik föl: „mi lenne, ha...” Ajtmatov regénye viszont — a fantasztikum eszközeivel is — azt bontja ki, hogy mi van...

„A földön nehéz, vagy majdnem lehetetlen az embernek kivonnia magát a politikai harc-ból” — írják szinte ódai emelkedettséggű memorandumukban az emberiséget — helyzetük szükségyszerű vonzataként — immár egységes egésznek tekintő űrhajósok. Ajtmatov egy pilla-natra sem feledteti: jelenünket és jövőnket a két világrendszer viszonya határozza meg, még-pedig alapvetően. Előszavában az író azt is jelzi, hogy e hatalmas erők közvetlen emberi tar-talma, fölmérhető távlata korántsem egyenlő. De a regény világában — ennek ellenére — a „paritás” elve válik domináns mozzanattá, a választott elbeszélői nézőpont különösségének természetes következményeként. Mert Ajtmatov számára itt az a vitathatatlan — és fájdalmas — tény magasodik elsődleges jelentőségűvé, hogy a feszült szembenállás, a bizalmatlanság el-képzelt emberi lehetőségeket veszejt el, sőt létünk egészét fenyegeti. A „paritás” érvényesi-tését tehát az a szemlélet avatja megalapozottá, amely az okozatok szféráját méri föl, amely-ben — *s csak* ennyiben — mellékesnek tekinthető, hogy kollektív veszteségeinket melyik fél magatartásából eredeztetjük. A „planetáris tudat” tükrében közös a felelősség, közösek a si-kereink és kudarcaink. S az emberiség folytonosságának megőrzésében, vívmányaink gazdagi-tásában az érdekeink is. A világháború, az atomcsapások kataklizmája nem elkerülhetetlen végzetünk: az Erdő Öle népirtásoktól mentes történelmének szép utópiája — egy eszményi ci-vilizáció vágyképeit, számvetésre készített példáját mutatva föl — mindenekelőtt ezt sugal-mazza. Meg azt a felismerést, hogy az emberiség — épp a nemünk teljességét, minden tagját egzisztenciájában érintő választatok létrejötte miatt és reális ígéreteink beváltása végett — töb-bé nem lehet pusztán absztrakt eszmény: konkrét ügyvé, feladattá kell válnia. Megmaradá-sunkhoz immár nem elegendő az, hogy csak a rendkívüli megrendülések katartikus pillanatai-ban érezhesünk: „a földön élő valamennyi ember nővérünk, fivérünk”.

Az évszázadnál hosszabb ez a nap eszmeállításainak értelmében a „planetáris tudat” kép-viselője csak autonóm egyéniség lehet, negatív hagyományainkat kizárólag akkor számolhat-juk föl, ha általános normává emeljük az individualitás — az egyetemes emberi értékek és a megismételhetetlen egyediség szuverén harmóniáját kivívó személyiség — tiszteletét. Ha az egyéniség szabad fejlődésére közösségi garanciát nyújtunk. Ajtmatov regénye nagy nyoma-tékkal figyelmeztet arra, hogy a csopán *más* gyűlölete, a szokatlannal, a rendhagyóval szem-beni intolerancia, a személyiség jogainak megsértése a társadalmi és a közvetlen emberi viszonyok területén egyaránt a jelenünk és a jövőnk elleni véték, hiszen — implicit módon — hu-mánus távlataink partikuláris tagadását jelenti. A minden emberi iránt fogékony individuali-tás nincs kivételes személyi adottságokhoz kötve. Ajtmatov mélyen demokratikus meggyőző-dése szerint elvileg minden ember személyiséggé formálódhat, s erre konkrét esélyek is nyíl-nak, ha a társadalmat nem egyéniségellenes tendenciák jellemzik. Az Edigej emlékképeiben főlelevenedő sztálini korszak egyik negatívuma — miképp ezt Abutalip Kuttubajev tragikus sorsa jelzi — az egyéniséggel szembeni erendő gyanakvásban rejlett. Az ember azonban még a legszorongatóbb körülmények közepette sem adhatja föl az individualitás megőrzésének ígé-nyét: Abutalip Kuttubajev próbatételekben bővelkedő élete erre is példát mutat. Nem mond-hat le arról, hogy mindenki mástól különbözve, a saját adottságaihoz szabottan képviselhesse a humánus általános értékeit. Ma pedig, amikor — az egyén felől szemlélve — ez alkotja megmaradásunk, nembeli fejlődésünk individuális biztosítékát, kiváltképp nem.

A regény koherens eszményrendszerében a személyiség egyik lényegi sajátossága: a máso-kért — és minden emberiért — érzett felelősség, a bármiféle igazságtalanság elleni következe-tés tiltakozás. A bölcs Kazangap szavaival: „egyedül az istenre nem haragudhatunk — ha el-küldi a halált, azt jelenti, hogy életünk határára értünk, hiszen azért születünk. *De minden egyebet számon lehet és számon is kell kérni a földön*” (magunk kiemelésé). Az egyéniség ele-mi fontosságú ismérve — továbbá — a tartalmas hagyományörzés, az élet tiszteletére szólító emlékek, a múltbeli erkölcsi értékek folytonosságának öntudatos védelme. Edigej meggyőző-dése szerint az ember csak így válhat isteneihez hasonlóvá: önnön pillanatnyiságán fölülemel-

kedő, teljességre törekvő, a létet kontinuitásában értelmező személyiséggé. A tradíciókhoz való hűség, mely eddig szinte az ajtmatovi eszményvilág szervezőelve volt, most — új vonásként — a középponti súlyúvá növekvő személyiségeideál részeként (noha mellőzhetetlen, kiemelt övezetként) szerez a korábbiaknál gazdagabb jelentésárnyalatokat. *Az évszázadnál hosszabb ez a nap* — a hagyománykincshez fűződő viszonyának szempontjából is — a *személyiség dicsegete*.

Ennek jegyében vet számot — szintén az emberi nem egészének perspektívájából — napjaink legnyugtalanítóbb egyéniségellenes jelenségeivel. Mindenekelőtt: a manipuláció és az öntudatlan eszközölt fölmérhetetlen következményeket rejtő veszélyével. Szabidzsán, e végletes csinovnyiklélek riasztó lelkesedéssel villantja föl egy szabadság nélküli, teljességgel elgépített világ rémképét: „...eljön az idő, amikor rádió segítségével irányítják az embereket is, mint azokat az automatákat. (...) Az ember mindent központi programozás szerint csinál. Azt hiszi, hogy úgy él, úgy cselekszik, ahogy akar, pedig valójában felsőbb utasítás szerint. S minden szigorú rendben. Ha az kell, hogy énekelj: jeladás — és énekelsz. Ha táncolnod kell: jeladás — és táncolsz. Ha az kell, hogy dolgozz: dolgozol, de még hogyan! A tolvajlás, a garázdaság, a bűnözés — minden elfelejtődik, csak régi könyvekben lehet majd olvasni róluk. Mert az ember viselkedését pontosan kiszámítják előre — minden tettet, minden gondolatát, minden kívánságát.” Igen, épp ilyen lenne a tökéletesen manipulált világ, melyben valamennyi történetileg kivított emberi érték megsemmisülne, melyből — mint „zavaró mozzanatot” — kiirtanák a nembeli lényeket: a szabadságot. Sőt: a szabadság igényét is. Persze, Szabidzsán „felsőbb érdekekkel” indokolja egy efféle rend szükségességét, hasznosságát. De valójában — az emberiség *legelembb* normáinak szempontjából — nincs ilyen érdek: a korlátlan alávetettség — ha létezne — kizárólag egy félelmetesen elidegenedett kisebbség terrorisztikus uralmát szolgálná. Ha létezne: Szabidzsán fejtegetései hóbortosaknak tűnnek ugyan, ám a mű egésze azt sejteti, hogy az emberiség egyik elképzelhető — szélsőségesen negatív — lehetőségére utalnak.

Az autonómia hiányának embertelenségét Ajtmatov a regény más dimenzióiban is fölmutatja, újabb s újabb jelentésrétegekkel árnyalja. A legendák, mítoszok övezetében a mankurtok dermesztő sorsa vall az öntudatlanság félelmetes következményeiről. Egy kegyetlensége miatt hírhedtté vált harcias nomád törzs a foglyait — rettenetes kínzások közepette — megfosztotta emlékezetüktől, így téve őket a lehető legengedelmesebb szolgákká: *mankurtokká*. E minden emberi vonás nélküli szerencsétlen lények még az anyjukat sem ismerik föl többé, ha parancsot kapnak rá, készek rezzenéstelenül meg is ölni. Az ősi legenda szerint Najmán-Ana hasztalan próbálta mankurttá gyalázott fiát megmenteni: eredetét örökre feledő gyermeke nyilat röpi szívébe... — Szabidzsán „tökéletes”, új világának *valódi* arculatára a mankurtok élete figyelmeztet.

Még a közelmúlt történelme: a személyi kultusz éveinek politikai gyakorlata, mely eleve gyanús, ellenségesnek ítél minden autonóm törekvést, akarva-akaratlan a szolgálaleket — a metaforikus értelemben vett mankurtot — helyezve eltorzult értékrendjének csúcsára. Az emberiség leghumánusabb ígéreteinek beváltását hirdető sztálini hatalom — tragikus paradoxonként — azokkal szemben is végzetesen türelmetlennek bizonyult, azokat sem kímélte, akik pedig — a maguk konkrét lehetőségeikhez szabottan — épp e méltó holnap megközelítését szolgálták. A már említett Abutalip Kuttubajev halálos végű meghurcoltatásának története ezt a borzongatóan képtelen tendenciát eleveníti meg. A lét peremére szorított, megalázott férfi igazi közösségi tudatra, minden emberi érték iránti fogékonyságra kívánta gyermekeit nevelni, s ennek érdekében leírta múltbeli élményeit és a Sárga Homok öntudatra eszméltető mítoszait. De a parttalan gyanakvás légkörében ezek az ártalmatlan — sőt: a legtisztább szándékú — följegyzések evidens bűnjelekké válnak, hiszen a nyomozást vezető tiszt elképesztő, ám a sztálini hatalom szellemét híven idéző logikája szerint „mindarra, ami nem a mi javunkat (értsd: a *pillanatnyi* politikai konstelláció szükségleteit — BE) szolgálja, nem is kell emlékezni”. A kuttubajevi sors azt példázza, hogy a múlttal való folytonosság megtagadása, az emlé-

kezet voluntarista felbontása hasznos és ártalmas rétegekre, az autonómia, a személyiség gyűlölete — történelmi erővé emelkedve, hatalmat szerezve — jóvátehetetlen tragédiákat okoz, ártatlan áldozatokat követel.

A mankurtok, a személyi kultusz áldozatainak sora, a fantasztikum öveiben kifejlő, az egész nemünket érintő kudarc — úgy tűnhet, a történelem ismétli önmagát: előrehaladván az időben az emberi tartalmak szinte változatlanok, csupán a technikai szint — s ezzel a negatív esélyek eszköztára — növekedik. De ez csak egy differenciálatlan szemlélet tükrében válhat kétségbeejtő bizonyossággá. Mert mégis van fejlődés: a mankurtjairól hírhedt zsuanszuan törzs nyomtalanul eltűnt az évszázadok során, Kuttubajevet utóbb teljességgel rehabilitálták, s a föld elszigetelésére parancsot adó diplomaták — minden nézeteltérés, végzetessé súlyosbodható konfliktus ellenére — a háború feltétlen elkerülésére törekedtek. Vagy: a legendákban megelevenedő Rajmali-agát — idős korában fellobbant szenvedélyes szerelme miatt — a rendhagyóval szemben értetlenül álló rokonai még kiméletlenül megfosztották szabadságától. De századok múltán az öreg Goethe — a mű egyik hangsúlyos utalásaként — ugyanezért már nem ítéltetett el. S Edigej gyötrelmes kései szerelmének beteljesülését kizárólag az erkölcsi normák, az önként vállalt korlátok akadályozhatták meg — az autonómia fejlődésének tanúbizonyosságaként. Igaz, a szabídzsanok még ma sem tűntek el, ám ott van mellettük az edigejek, kazangapok, edilbájok, jelizarovok — a tisztességes emberek — vizsgátló sora. Van fejlődés — csak lassú, olykor szinte észrevétlen. S ellentmondásosabb, mint azt az emberség általánossá válásáért fáradozók szeretnék, lassabb, mint amire immár szükség volna. A gyors, minden létező konfliktust egy csapásra megoldó változás igénye nem több szép illúzió, de a legnagyobb veszélyek elkerülésére ma biztos garanciák kellenek. Végezetül: az igazán humánus szemlélet azt sem feledheti, hogy a haladás — visszaesésekkel társul — fokozatossága súlyos próbatételek, méltatlan szenvedések sorozatát okozza. Ezért a megalapozott remény szavaiba — „az igazság elpusztíthatatlan a földön” — nem csekély rezignáció is vegyül.

Meghatározóvá azonban korántsem ez válik: Edigej — a cselekmény poentírozott végki-fejletében — a várost járja, az ősi temető megmentéséért küzd, bármily nehéznek tűnjék is vállalkozása. Az emberiség történelmén, távlatain medítáló regény így a cselekvő helytállás paradigmikus érvényű fölmutatásával zárul. Utolsó üzenetével mindannyiunkat erre szólít, nehogy a közös ügyünket képviselő edigejek — értünk perlekedve — magukra maradjanak. Melléjük kell állnunk, negatív esélyeink elkerülése végett.

Amíg nem késő.

BALOGH ERNŐ